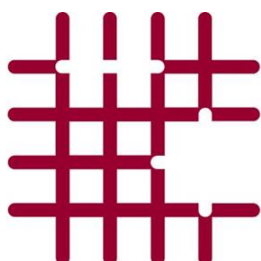

Dierbare Hulpverleners

Welzijn voor mens en dier?

RAAD VOOR DIERENAANGELEGENHEDEN

Inhoudsopgave

Procedure	3
Leeswijzer	3
1. Inleiding	4
1.1 <i>Aanleiding en vraagstelling</i>	4
1.2 <i>Aanpak</i>	5
2. Dierondersteunde interventies	6
2.1 <i>Definiëring en voorbeelden</i>	6
2.2 <i>Beoogde effecten dierondersteunde interventies</i>	7
3. Situatieschets	8
3.1 <i>Dierondersteunde interventies in Nederland</i>	8
3.2 <i>Aanspraak op vergoeding</i>	9
4. Wet- en regelgeving (inter)nationaal	11
5. Mogelijke welzijnsproblemen	13
5.1 <i>Wat is welzijn?</i>	13
5.2 <i>Welzijnsrisico's dieren</i>	14
5.3 <i>Welzijnsrisico's mensen</i>	16
5.4 <i>Dierparameters/welzijnsbeoordeling</i>	17
6. Conclusie	18
7. Aanbevelingen	19
7.1 <i>Aanbevelingen aan de sector ter professionalisering</i>	19
7.2 <i>Aanbevelingen aan de ministeries LNV en VWS</i>	21
7.3 <i>Aanbevelingen onderzoek</i>	22
7.4 <i>Aanbevelingen aan zorgverzekeraars en gemeenten</i>	22
7.5 <i>Aanbevelingen aan instellingen</i>	22
8. Bronnen	24
9. Bijlagen	27
Bijlage 1: <i>Definities en begrippen</i>	27
Bijlage 2: <i>Overzicht scholing dierondersteunde therapie</i>	29
Bijlage 3: <i>Overzicht aanbieders hulphonden</i>	31
Bijlage 4: <i>Het vijf domeinen model</i>	33
Bijlage 5: <i>Profesionalisering andere sectoren</i>	34
Samenstelling Raad voor Dierenaangelegenheden	35

Procedure

Deze zienswijze van de Raad voor Dierenaangelegenheden is voorbereid door een forum bestaande uit de raadsleden N. (Nienke) Endenburg (voorzitter), W.T.A.A.G.M. (Ted) van den Bergh, L.J.A. (Len) Lipman, R.A. (Ruud) Tombrock en oud raadslid H. (Hans) Hopster. De Raad is ondersteund door adjunct-secretaris D. (Daniëlle) Hartman, adjunct-secretaris A.E. (Anne) van den Ende en secretaris M.H.W. (Marc) Schakenraad van het bureau van de Raad.

Leeswijzer

Deze zienswijze begint met een inleidend hoofdstuk over aanleiding, vraagstelling en aanpak van de zienswijze. Hoofdstuk 2 geeft nadere informatie betreffende dierondersteunde interventies en haar beoogde effecten. In hoofdstuk 3 wordt geschetst wat het aanbod aan interventies in Nederland is en worden de mogelijkheden tot vergoeding uiteengezet. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 nader ingegaan op de nationale en internationale regelgeving omtrent dierondersteunde interventies. Hoofdstuk 5 is gewijd aan het welzijn van mens en dier, de risico's op inbreuk hiervan en hoe het welzijn van dieren gemeten kan worden. De zienswijze wordt afgesloten met aanbevelingen voor onderzoek, de overheid en de opererende sector op het gebied van dierondersteunde interventies.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en vraagstelling

Dierondersteunde interventies zijn interventies bij mensen met een fysieke en/of mentale beperking met behulp van dieren. Het uiteindelijke doel van de interventie is om vooruitgang te krijgen in de fysieke, sociale, emotionele en/of cognitieve gezondheid of functioneren van een persoon. Dergelijke interventies worden in toenemende mate uitgevoerd. Zo waren er in het jaar 2000 een ruime 200 zorgboerderijen in Nederland; nu zijn dit er meer dan 1000 volgens de Federatie Landbouw en Zorg. Ook de organisaties KNGF geleidehonden en Stichting Hulphond Nederland laten groei zien. Zo zegt het jaarverslag van KNGF Geleidehonden in 2010 dat er 451 actieve combinaties (cliënt-hond combinatie) in Nederland aanwezig zijn en dit aantal is in 2016 gestegen naar 652 actieve combinaties. De jaarverslagen van Stichting Hulphond Nederland vermelden dat in 2014 er 2.000 therapie sessies bij kinderen in combinatie met honden hebben plaatsgevonden; dit aantal is in 2016 gestegen naar 3.300 sessies.

De Raad voor Dierenaangelegenheden (hierna te noemen: de Raad) constateert op basis van voornoemde cijfers dat het aantal activiteiten rondom dierondersteunde interventies (in de literatuur bekend als Animal Assisted Interventions; AAI) de laatste jaren is gestegen. Het onderwerp is ook bij de media in beeld, getuige de volgende recente voorbeelden:

"Puppy's knuffelen tegen stress: in Amsterdam gebeurt het, ondanks kritiek", de Volkskrant, 22 oktober 2018

"ADHD-therapie met behulp van paarden", Vrij Nederland, 17 april 2019

"Therapie met ezels is heilzaam om angsten te overwinnen", Het Laatste Nieuws, 18 maart 2019

Dierondersteunde interventies hebben direct of indirect als doel het welzijn van de doelpersoon te verhogen. De Raad ondersteunt het idee dat interacties en relaties tussen individuen het welzijn van de betrokkenen kan beïnvloeden en stelt dat dit zich niet laat beperken door de diersoort. Hierbij maakt zij gebruik van het begrip wederzijds welzijn, ofwel One Welfare (bijlage 1), wat in het verlengde ligt van het begrip One Health (RDA, One Health; Een afwegingskader voor beleidsbeslissingen, 2016). Met het begrip One Welfare wordt erkend dat de relatie en interactie tussen mens en dier weerslag heeft op hun wederzijds welzijn. De welzijnsbalans kan voor beide partijen in een interactie zowel positief of negatief uitvallen. In het kader van dierondersteunde interventies wordt het dier

primair ingezet als middel om het welzijn van de mens te bevorderen. Dit kan het welzijn van de betrokken dieren schaden. Zonder redelijk doel staat de Wet Dieren (art. 2.1.1) inbreuk op het welzijn van dieren niet toe. Tevens erkent de Wet Dieren dat dieren een eigen -ofwel intrinsieke- waarde hebben, die losstaat van de gebruikswaarde voor de mens (art. 1.3). De Raad operationaliseert het begrip intrinsieke waarde in een moreel vereiste dat menselijk handelen niet leidt tot structurele of substantiële aantasting van dierenwelzijn, diergezondheid en integriteit van het dier (Denkkader, RDA, 2018). De inzet van dieren ten behoeve van de mens vraagt om een afweging tussen het nut en de noodzaak van de handeling ten opzichte van de (eventuele) inbreuk op het dierenwelzijn. Reden voor de Raad om te onderzoeken of het dierwelzijn in de groeiende praktijken rondom de dierondersteunde interventies voldoende gewaarborgd wordt en op welke wijze de sector geholpen kan worden het welzijn van dier en mens in de toekomst te blijven borgen. Daarom wil de Raad haar visie geven over het gebruik van hulpdieren ten behoeve van de mens. Hiertoe zal hij het nut en de noodzaak van de interventies evalueren en de centrale vraag beantwoorden:

"Wat is er nodig om dierondersteunde interventies op een verantwoorde wijze in te zetten, zodanig dat het welzijn van mens en dier gewaarborgd blijft?"

1.2 Aanpak

Om het beeld te kunnen schetsen en de stand der zaken op te kunnen maken is er een korte literatuurstudie gedaan. Ook is er met meerdere partijen in de aanbiedende kant van dierondersteunde interventies gesproken; onder meer in een stakeholder bijeenkomst en in een werkbezoek aan het Institut für soziales Lernen mit Tieren (www.lernen-mit-tieren.de) in Duitsland.

Ter beantwoording van de centrale vraag van de zienswijze komen de volgende punten aan bod:

- Definiëring van dierondersteunde interventies;
- Beoogde en behaalde effecten van dierondersteunde interventies;
- Wet- en regelgeving;
- Situatieschets dierondersteunde interventies in Nederland;
- Mogelijke welzijnsproblemen bij dier en mens gebaseerd op wetenschappelijke literatuur en interviews;
- Nut en noodzaak van dierondersteunde interventies;
- Alternatieven;
- Mogelijkheden tot het waarborgen van het wederzijds welzijn bij dierondersteunde interventies;

Gegeven dat honden en paarden het meeste gebruikt worden bij de dierondersteunde interventies, zal in deze zienswijze de nadruk op genoemde soorten liggen.

2. Dierondersteunde interventies

2.1 Definiëring en voorbeelden

Er circuleren verschillende definities van dierondersteunde interventies. De Raad hanteert de definities zoals omschreven door de International Association of Human-Animal Interaction Organizations (IAHAIO, 2018). Dit is een internationale overkoepelende organisatie dat zich bezighoudt met dierondersteunde interventies.

Dierondersteunde Interventie / Animal Assisted Intervention: is een doelgerichte en gestructureerde interventie bij mensen waarbij door middel van het intentioneel inzetten van dieren getracht wordt vooruitgang te bewerkstelligen in de fysieke, sociale, emotionele en/of cognitieve gezondheid of functioneren van een persoon.

Dierondersteunde interventies kunnen verder onderverdeeld worden in de categorieën dierondersteunde therapie, dierondersteunde educatie, dierondersteunde activiteiten en dierondersteunde coaching (bijlage 1).

Voorbeelden van dierondersteunde interventies zijn:

- Een hond wordt ingezet om de sociale vaardigheden en empathische vermogen van een autistisch kind te bevorderen (therapie);
- Een hond wordt bij een kind gezet door een pedagoog tijdens het lezen van een boek met als doel de leesvaardigheid te verbeteren (educatie);
- Een hond/kat/konijn wordt door een begeleider meegenomen naar een zorginstelling zodat senioren deze kunnen aaien met als doel de senioren op te vrolijken (activiteit);
- Een paard (of een kudde paarden) wordt ingezet bij iemand met klachten van overspannenheid door een gecertificeerd coach met als doel een manier te vinden om zich beter te ontspannen (coaching);
- Een blindengeleidehond wordt ingezet zodat een persoon met verminderd of afwezige visus, zich op een veilige manier in de samenleving kan bewegen (assistentie).

Activiteiten die alleen voor de recreatie bedoelt zijn, zonder aanvullend doel vallen niet onder dierondersteunde interventies. Voorbeelden hiervan zijn:

- Wandelen met alpaca's;
- Paardrijden voor sport en recreatie;
- Een bezoek aan een kinderboerderij;
- Koeien knuffelen op een open dag van de boer.

De categorieën onderscheiden zich voornamelijk op de doelen die voor de persoon in de interventie zijn gesteld. De categorieën gaan gepaard met een meer of mindere formele werkwijze, mate van structuur en een bepaalde achtergrond of licentie van de begeleider in kwestie. Er kan sprake zijn van overlap van categorieën: een interventie kan bijvoorbeeld in enkele gevallen zowel therapeutische als educatieve waarden bevatten. Verder kan de inzet van assistentiedieren, zoals blindengeleidehonden, gezien worden als een continue interventie in de vorm van een langdurig bestaand mens-dier team ten behoeve van de mens (Bijlage 1).

2.2 Beoogde effecten dierondersteunde interventies

Er zijn veel effecten van de interactie tussen mensen en andere dieren beschreven. De meest bekende effecten zijn het toenemen van het hormoon oxytocine, het dalen van de hartslag en het dalen van de bloeddruk bij zowel mensen als dieren (Kis, Ciobica, & Topál, 2017) (Bert et al., 2016). Daarnaast beschrijft Beetz et al. (2012) dat contact met gezelschapsdieren (of dit nu een huisdier is of een therapiedier) de potentie heeft om sociaal functioneren te bevorderen bij kinderen en volwassenen. Ook zou dit contact een positief humeur bevorderen en depressieve klachten verminderen bij mensen en kinderen met psychische klachten (Beetz et al., 2012) (Bert et al., 2016). De aanwezigheid van een dier werkt tevens kalmerend en vermindert angst in diverse stressvolle omstandigheden (Beetz et al., 2012). Volgens de literatuur kan de interactie tussen mens en dier dus leiden tot positieve effecten ten gunste van het welzijn van de mens. Bert et al. (2016) beschrijven in hun review naar de voordelen en risico's van dierondersteunde interventies, dat de inzet van dieren in de vorm van dierondersteunde interventies tevens bruikbaar kan zijn voor gehospitaliseerde patiënten met verscheidene problematiek. Significante positieve effecten worden gevonden op zowel psychisch als fysiek gebied met parameters als de ervaring van angst/depressie/pijn, fysieke activiteit (stappen per dag) en systolische bloeddruk (Bert, et al., 2016). De waarde van deze studies wordt echter bekritiseerd. Marino (2012), die 137 studies over dierondersteunde therapie en activiteiten heeft onderzocht, vond dat bij vrijwel alle studies de methodologie zwak was. Methodiek wordt vaker beschreven als het struikelblok van studies naar dierondersteunde interventies. Dit beschrijft Brelsford et al. (2017) ook in haar review naar dierondersteunde interventies

over honden in de klas en Anestis et al. (2014) in hun review naar dierondersteunde interventies met paarden. Bovendien bemoeilijkt het ontbreken van standaardisatie in methodes het vergelijken van studies. De volgende zwaktes in studies naar dierondersteunde interventies zijn het meest voorkomend (Bert et al., 2016) (Marino, 2012) (Brelsford, 2017) (Anestis et al., 2014) (Herzog, 2014):

- Een te kleine onderzoeksgroep;
- Het missen van een controlegroep;
- Geen dubbelblind uitgevoerde onderzoeken;
- Geen gestandaardiseerde behandelings- en rapporteringsprocedure;
- Weinig langdurige follow-up studies;
- Geen controle voor het effect van nieuwe ervaringen;
- Het alleen publiceren van studies met een positief resultaat.

Het merendeel van de onderzoeken gedaan naar dierondersteunde interventies zijn zodanig van kwaliteit, dat het lastig is om een harde conclusie over het effect van dierondersteunde interventies te trekken. Bij enkele assistentiehonden staat de effectiviteit minder ter discussie. Er kan empirisch worden waargenomen dat een blindengeleide hond zijn baas succesvol de weg over kan laten steken, dat een signaalhond de eigenaar laat weten wanneer de deurbel gaat en dat een Algemene-Dagelijkse-Levensverrichtingen hond (ADL-hond) de krant uit de brievenbus kan halen. Eigenaren van blindengeleidehonden bevestigen dat de hond hun mobiliteit verhoogt, maar melden ook versterking van psychosociale factoren, zoals meer sociale interactie en een gevoel van onafhankelijkheid en zelfvertrouwen (Whitmarsh, 2004).

Het is niet uitgesloten dat positieve en helende effecten van dierondersteunde interventies geheel of ten dele ook kunnen worden verkregen met alternatieve, hulpdiervrije methoden. Innovaties zoals robots zouden niet alleen de primaire functie van hulpdieren voorbij kunnen streven, maar mogelijk ook een vorm van gezelschap kunnen bieden (Melson et al., 2009), ook al kleven hier stellig ook ethische vragen aan.

3. Situatieschets

3.1 Dierondersteunde interventies in Nederland

Zoals eerdergenoemd, lijkt het aantal activiteiten rondom dierondersteunde interventies de laatste jaren te zijn toegenomen. Exacte statistieken zijn er niet, omdat er geen centrale registratie plaatsvindt binnen de branche. In Nederland worden dierondersteunde interventies toegepast op de praktijk van een coach of therapeut (psycholoog,

(ortho)pedagoog, logopediste, fysiotherapeut, ergotherapeut etc.), thuis bij de patiënt of op locatie waar de dieren verblijven. Dit laatste is vaak het geval als het gaat om therapie met paarden of andere grote dieren. Ook zorgboeren met een zorgboerderij en bijvoorbeeld medewerkers/vrijwilligers van een zorginstelling organiseren geregeld dierondersteunde interventies. Honden, paarden en konijnen worden veelvuldig ingezet voor dierondersteunde interventies, maar ook andere dieren zoals katten, kippen, schapen en koeien. Dierondersteunde interventies worden toegepast bij mensen van alle leeftijden en een verscheidenheid aan problematiek waaronder autisme spectrum stoornis, gedragsproblematiek, ADHD, syndroom van Down, depressie en dementie.

De manier van werken met dieren is uiteenlopend. Behandelaren kunnen ervoor kiezen om met zijn of haar eigen dier(en) te werken of gebruik te maken van een begeleider-dier combinatie die aansluit in de therapie. Een dier kan een huisdier zijn die een paar keer per week opgehaald wordt om ingezet te worden als therapiedier. In een ander geval wordt er gebruik gemaakt van gefokte en middels een uitgebreid traject opgeleide dieren. Het ene dier is van jongs af aan getraind voor dit werk, het andere dier stapt pas op latere leeftijd in, soms zonder voorafgaande training.

Iedereen kan zonder enige vorm van scholing, vaardigheden of kennis dierondersteunde interventies aanbieden zolang dit niet in strijd is met de Wet op de beroepen in de individuele gezondheidszorg. Ook voor de dieren die gebruikt worden voor dierondersteunde interventies zijn er geen specifieke regels waar deze dieren aan moeten voldoen alvorens ingezet te worden. Diegene die zichzelf willen scholen in het toepassen van dierondersteunde interventies krijgen te maken met verschillende aanbieders van scholing (zie bijlage 2), waarbij de inhoud niet uniform is. Daarnaast kunnen diegene die zich professioneler willen scholen zich niet onderscheiden van mensen die hun beroep minder professioneel aanpakken. Interviews met aanbieders van interventies toonden dat er in de branche een beweging en verlangen bestaat tot professionalisering. Er is behoefte aan kwalitatieve opleidingsinstututen met een uniform curriculum die in voldoende mate aandacht besteed aan onder andere dierenwelzijn, diergezondheid, diergedrag en risico op zoönose.

3.2 Aanspraak op vergoeding

De meeste dierondersteunde interventies komen niet in aanmerking voor vergoeding vanuit de zorgverzekering (zowel de basisverzekering, als de aanvullende verzekeringen). De basisverzekering vergoedt deze interventies niet vanwege ontoereikend wetenschappelijk bewijs van effectiviteit van de interventie (Zorginstituut Nederland).

Aanvullende verzekeringen vergoeden de interventies in de meeste gevallen niet vanwege de ongeorganiseerde sector (Barten & de Boer, 2013).

Zorgverzekering moeten wel tegemoetkomingen verlenen voor de redelijk te achten gebruikskosten van blindengeleidehonden, signaalhonden (voor slechthorenden) en ADL-honden (Regeling zorgverzekering: Art. 2.6). Om voor deze vergoeding in aanmerking te komen is er een medische indicatie nodig. De gehele kosten voor de aanschaf van de hond worden doorgaans vergoed uit de basisverzekering. Tevens ontvangt de gebruiker van de hond een bepaald bedrag voor gebruikskosten van de hond. Een resultaat van een constructie zoals deze is dat zorgverzekeraars aanvullende eisen stellen aan organisaties die de honden leveren. Zo eisen zij bijvoorbeeld dat de leverancier van de hond aangesloten is bij een overkoepelende organisatie zoals de Assistance Dogs International (ADI) en de Internationale Federatie van Geleidehondenscholen (IGDF). Deze overkoepelende organisaties stellen eisen aan organisaties voordat zij lid kunnen worden. Lidmaatschap is niet verplicht, iedereen in Nederland mag een geleidehond opleiden en afleveren, maar om in aanmerking te komen voor volledige vergoeding van zorgverzekeraars moet je lid zijn van een dergelijke overkoepelende organisatie. Dit maakt dat deze tak van dierondersteunde interventies georganiseerder is en wellicht als voorbeeld kan dienen voor de professionalisering van de rest van de sector. In bijlage 3 is een overzicht van aanbieders van hulphonden opgenomen.

Men kan voor de overige dierondersteunde interventies die niet vergoed worden vanuit de zorgverzekering vaak ook geen aanspraak doen op vergoeding vanuit de Wet Maatschappelijk Ondersteuning (WMO). De gemeente is verantwoordelijk voor de uitvoering van de WMO en deze heeft als doel de zelfredzaamheid van burgers te vergroten en de mogelijkheid tot participatie aan de maatschappij te ondersteunen. Sommige dierondersteunde interventies, zoals gebeurt bij hulphonden die mensen met Post Traumatisch Stress Syndroom ondersteunen (PTSS-hulphond), worden door enkele gemeenten gezien als behandeling of onderdeel van een behandeling, waardoor zij buiten de WMO valt. Naar aanleiding van wisselende uitspraken van gemeenten ten aanzien van PTSS-hulphonden binnen de WMO voorziening heeft de Centrale Raad van Beroep op 12 september 2018 uitspraak gedaan dat gemeenten terecht de aanvraag voor vergoeding van kosten en aanschaf van een PTSS-hulphond mogen afwijzen op basis van onvoldoende wetenschappelijk bewijs voor het gewenste effect van de voorziening. Echter, in dezelfde uitspraak wordt erkent dat het inzetten van PTSS-hulphonden een recente ontwikkeling is waar onderzoek nog gaande is en dat gemeenten hen inziens wel tot het verstrekken van een PTSS-hulphond over kunnen gaan als dat in een individuele situatie als meest passend wordt ervaren.

Voor de zorgboerderijen zijn vergoedingen anders geregeld. In deze branche bestond er een beweging tot professionalisering die heeft geleid tot het Kwaliteitskeurmerk van Zorgboerderijen 'Kwaliteit laat je zien' van de Federatie Landbouw en Zorg. Zorgboerderijen kunnen met dit keurmerk wel in aanmerking komen voor vergoeding van hun zorg vanuit bijvoorbeeld het Persoonsgebonden Budget of de Wet Maatschappelijke Ondersteuning. Zorgboerderijen en hun activiteiten vallen onder dierondersteunde interventies, maar worden door de overheid en gemeenten gezien als dagbesteding. Daarom is hier vergoeding mogelijk vanuit het Persoonsgebonden Budget en/of de Wet Maatschappelijke Ondersteuning.

4. Wet- en regelgeving (inter)nationaal

In Nederland is er geen specifieke wetgeving voor dierondersteunde interventies. De belangrijkste wetgeving in het kader van dierondersteunde interventies is de Wet Dieren met het Besluit houders van dieren.

De Wet Dieren erkent de intrinsieke waarde van dieren (Artikel 1.3, lid 1). De wet verstaat hieronder de erkenning van de eigen waarde van dieren, zijnde wezens met gevoel. Inbreuk op de integriteit of het welzijn van dieren moet, verder dan redelijkerwijs noodzakelijk, worden voorkomen en de zorg die dieren redelijkerwijs behoeven worden verzekerd. Deze zorg wordt door de wet geoperationaliseerd als *in elke geval* een vrijwaring van dorst, honger en onjuiste voeding; fysiek en fysiologische ongerief; pijn, verwonding en ziektes; angst en chronische stress; en beperking van hun natuurlijk gedrag, voor zover dit redelijkerwijs kan worden verlangd. Het is verboden om zonder redelijk doel of met overschrijding van hetgeen ter bereiking van zodanig doel toelaatbaar is, bij een dier pijn of letsel te veroorzaken dan wel de gezondheid of het welzijn van het dier te benadelen (Wet dieren, Artikel 2.1, lid 1).

Er wordt in artikel 2.3 van de Wet dieren gesproken over gebruik van dieren. Hoewel er dieren worden ingezet zijn hier voor het inzetten van dierondersteunde interventies geen aanvullende verordeningen, richtlijnen of aanbevelingen in opgenomen, ook niet als onderdeel van EU-rechtshandelingen.

In het Besluit Houders van dieren (hoofdstuk 3, paragraaf 2) wordt regelgeving beschreven betreffende het bedrijfsmatig verkopen, afleveren, houden ten behoeve van opvang of fokken met gezelschapsdieren. Er worden eisen gesteld aan beheerders van inrichtingen zoals een pension, maar ook aan activiteiten zoals een tentoonstelling, beurs of markt. Dit betreft eisen aan administratie, vakbekwaamheid, huisvesting en verzorging (zieke en

gezonde dieren), gezondheid, socialisatie en vaccinatie. Tevens zijn er regels opgelegd over de manier van informatieverstrekking bij verkoop of aflevering van het dier, waaronder de verzorging, kosten, gezondheidsstatus en het gedrag van het dier. Deze regelgeving geldt niet voor de beoefening van dierondersteunde interventies.

Op Europees niveau zijn er geen specifieke besluiten of richtlijnen betreffende dierondersteunde interventies die op alle lidstaten van kracht zijn. Het staat lidstaten echter vrij aanvullende wetgeving in werking te stellen. Oostenrijk loopt voorop betreffende regelgeving rondom dierondersteunde interventies (Bremhorst, 2018). In Oostenrijk is sinds januari 2015 een aanvullende richtlijn aangaande therapie- en assistentiedieren in de wet Bundesbehindertengesetzes (BBG) (Richtlinien für die Beurteilung von Blindenführhunden gemäß § 39a Abs. 4). opgesteld door de minister van Arbeid, Sociale Zaken en Consumentenbescherming. Er wordt voorgeschreven dat een certificering moet zijn behaald voordat een begeleider-hond team dierondersteunde interventies in de praktijk mag inzetten. Deze certificering houdt onder andere in: evaluatie van het mens-dierteam en gezondheids-, temperament- en gedragscontroles om te bepalen of een dier geschikt is om het werk uit te voeren. Daarnaast worden er eisen gesteld aan de professional die de hond in wil zetten. Eisen zijn onder andere een erkende opleiding, een minimum aantal trainingsuren en een minimum leeftijd van 18 jaar. Therapiehonden mogen met een maximale frequentie van één keer per dag gedurende 45 minuten, twee maal per week, worden ingezet. In uitzonderlijke gevallen mag een hond drie keer per week ingezet worden. De teams worden beoordeeld en gecontroleerd door het Messerli-Research-Institute. Dit is een onderzoeksinstituut verbonden aan de University of Veterinary Medicine Vienna. Ook schrijft de wet eisen voor betreffende assistentiehonden. Onder deze assistentiedieren vallen volgens de wet BBG: blindengeleidehonden, signaleringshonden voor doven, medische signaleringshonden (voor epilepsie- en diabetespatiënten) en ADL-honden. De eisen voor de professional behelzen veterinaire gezondheidschecks, een beoordeling betreffende het gedrag en karakter van het dier en een evaluatie van de geschiktheid van de werkprestatie van het dier voor de beoogde eigenaar. Deze vallen wederom onder het Messerli-Research-Institute. Wanneer aan alle gestelde eisen voldaan wordt kan een hond definitief geplaatst worden en kan er aanspraak worden gemaakt op publieke fondsen en kan het dier op het identiteitsbewijs van de nieuwe eigenaar worden geregistreerd. Hiermee kan de eigenaar zijn of haar aandoening aantoonbaar maken en wordt de eigenaar vrijgesteld van enkele regels betreffende honden, zoals de aanlijningsplicht in het openbaar vervoer in Oostenrijk en het verbod op het betreden van publieke gebouwen.

Oostenrijk is niet het enige land dat specifieke regels hanteert voor dierondersteunde interventies. Zo hanteren Duitsland, Luxemburg en Zwitserland een certificeringssysteem. Wil men gecertificeerd worden moet scholing voldoen aan bepaalde standaarden en richtlijnen beschreven door de International Society for Animal Assisted Therapy (ISAAT) en/of de European Society for Animal Assisted Therapy (ESAAT). ISAAT is een wereldwijde organisatie die kwaliteitswaarborging wil realiseren voor de beoefening van AAI. ESAAT is hier de Europese variant van. ISAAT accrediteert de curricula van onderwijsinstellingen via een proces met strikte criteria betreffende de docenten, aantal uren en examens en zij stellen eisen aan de inhoud van het curriculum waar dierenwelzijn een rol in speelt. Tevens hebben zij een kwaliteitsbrochure opgesteld waarin richtlijnen zijn beschreven hoe dierondersteunde interventies uitgevoerd zouden moeten worden. In 2017 is deze kwaliteitsbrochure vertaald naar het Nederlands en aangepast op de Nederlandse situatie. Deze vertaling heet 'richtlijn Kwaliteitsontwikkeling en kwaliteitsborging bij dierondersteunde interventies' (Wolfarth, Olbrich, & Verhegge, 2017). In Nederland ontbreekt een systeem van scholing en accreditatie wat de kwaliteit binnen de dierondersteunde interventies waarborgt. De recent geïntroduceerde kwaliteitsbrochure kan handvaten geven rondom de professionalisering van de branche.

5. Mogelijke welzijnsproblemen

5.1 Wat is welzijn?

Uit erkenning van de intrinsieke waarde van dieren en van het feit dat dieren 'sentient beings' oftewel voelende wezens zijn, volgt de morele verantwoordelijkheid om in het menselijk handelen rekening te houden met het welzijn van dieren. Dierenwelzijn kent verscheidene definities. In deze zienswijze is gekozen om de definitie aan te houden zoals deze in onze zienswijze Denkkader (2018) beschreven is:

"Dierenwelzijn is de kwaliteit van leven zoals deze door het dier zelf wordt ervaren". Een dier ervaart een positieve staat van welzijn indien het de vrijheid heeft om normale, soorteigen gedragspatronen uit te voeren en het in staat is om adequaat te reageren op de uitdagingen die de heersende omstandigheden bieden. Die uitdagingen betreffen honger, dorst en onjuiste voeding; thermaal en fysiek ongemak; verwondingen en ziekten; angst en aanhoudende stressprikkelers".

Hoewel dierenwelzijn in deze definitie uitgaat van de ervaring en perceptie van het dier, is het de mens die in situaties beoordeeld of een dier in zijn of haar welzijn is aangedaan. De evaluatie steunt op verscheidene parameters. Gedrag is één van die parameters. Om het gedrag van dieren goed te kunnen beoordelen moet er voldoende kennis zijn over het

gedrag van de betreffende diersoort en de variaties in expressie van dat gedrag. Andere parameters om iets te kunnen zeggen over dierenwelzijn zijn fysiologische parameters zoals hormoonniveaus, hersenactiviteit en metabolisme. Let wel, vanwege de complexiteit, onderlinge samenhang en variaties tussen soorten en individuen van deze parameters zijn gegevens niet altijd gemakkelijk te interpreteren. In paragraaf 5.4 wordt verder ingegaan op dierenwelzijnsbeoordeling.

5.2 Welzijnsrisico's dieren

Om een beeld te krijgen van welzijnsrisico's bij dieren die ingezet worden voor dierondersteunde interventies, is een literatuurstudie uitgevoerd. Ook tijdens de interviews met externe deskundigen is hier aandacht aan besteed. Uit literatuuronderzoek blijkt dat er weinig wetenschappelijke studies zijn gedaan naar welzijnsproblematiek bij de dieren die worden ingezet, die de toets der kritiek kunnen doorstaan. De studies die gedaan zijn naar dit onderwerp suggereren niet dat er een acuut welzijnsprobleem speelt. Sommige studies rapporteerden dat de dieren tijdens het uitvoeren van dierondersteunde therapie tekenen van stress vertoonden en een verhoogd niveau aan cortisol hadden (Glenk, 2017). Er zijn enkele casussen beschreven waarbij er sprake is van een ongewenste manier van omgang door patiënten en medewerkers richting het dier. Het dier werd bijvoorbeeld gepest of zelfs mishandeld. Tevens wordt beschreven dat uitputting op de loer ligt vanwege gebrek aan pauzes (Glenk, 2017) (Fine, 2010).

De zogenoemde assistentiedieren onderscheiden zich van andere interventiedieren doordat zij 24/7 bij de eigenaar die zij assistentie verlenen verblijven. ADL-honden vervullen alledaagse taken waar de eigenaar niet meer toe in staat is. Een blindengeleidehond begeleidt zijn of haar eigenaar veilig over straat heen. Een autismegeleidehond kan van toegevoegde waarde zijn voor de veiligheid en gedragsontwikkeling van het kind en biedt kameraadschap. Een epilepsiehulphond waarschuwt wanneer zijn baas een aanval krijgt en helpt hem of haar tijdens en na een aanval (www.hulphond.nl; www.geleidehond.nl). Het verschilt per type dier hoeveel tijd van de dag deze assistentie verlenen en hoeveel 'vrij' zij hebben. Ook bij deze groep dieren zijn er vrijwel geen goede onderzoeken te vinden naar het welzijn van deze dieren. Ook Krause-Parello et al. (2016) beschrijven dit in hun review naar honden gebruikt bij veteranen die lijden onder Post Traumatische Stress Syndroom. Er zijn wel critici die hun zorgen uiten over het welzijn juist bij deze groep dieren, omdat zij soms 24/7 actief zijn. Risico's zoals uitputting en stress worden bijvoorbeeld genoemd (Fine, 2010). Tevens kunnen mensen met psychische problematiek, zoals bij PTSS en autisme, onvoorspelbaar handelen en het betrokken dier fysiek of mentaal (stress, verwarring) schaden.

Veel honden die hulphond worden (welke vorm van hulphond ook) worden gedurende hun eerste levensjaar in een gastgezin geplaatst, die zij vervolgens na ongeveer één tot anderhalf jaar weer verlaten voor een eventuele vervolgopleiding. In deze periode worden de honden getraind niet te reageren op omgevingsstimuli en verschillende regels te volgen (bijvoorbeeld: niet zwemmen; niet meerdere malen plassen; niet reageren op andere mensen of dieren). Deze regels zijn, afhankelijk van hun uiteindelijke functie, niet altijd nodig. Vaak verblijven de honden tijdens de vervolgopleiding in een kennel, al dan niet in gezelschap van een soortgenoot. Als de vervolgopleiding voltooid is, kan de hond ingezet worden voor dierondersteunde interventies doeleinden. In sommige gevallen zal de hond permanent geplaatst worden bij de cliënt thuis, denk hierbij aan een blindengeleidehond. In andere gevallen zal de hond in een gastgezin geplaatst worden en een aantal keren per week ingezet worden voor dierondersteunde interventies. Op het moment dat een hond de leeftijd bereikt waarop deze met pensioen gaat, kan het zo zijn dat er wederom een ander gezin gezocht wordt voor de oude dag van de hond. In andere gevallen kan de hond bij hetzelfde gezin/eigenaar de oude dag slijten (www.hulphond.nl, sd) (www.geleidehond.nl, sd). Tijdens de opleiding van een hulphond kan het dus zijn dat er een aantal grote wisselingen en veranderingen in de sociale omgeving (zoals huishouden, eigenaren en begeleiders) plaatsvinden (Rietveld-Pierpers, Enders-Slegers, 2018). Naast de standaardwisselingen kan het dier nog vaker van sociale omgeving veranderen indien er onvoorziene problematiek optreedt. Een dier met klinische problemen zal bijvoorbeeld uit het trainingstraject worden gehaald en kan overgeplaatst worden naar één of meerdere opvolgende logeeradressen. De ervaringen van pups hebben echter invloed op de uiteindelijke gedragsontwikkeling van het dier (Dietz et al. 2018). Fine et al. (2010) beschrijft dat hier welzijnsrisico's kunnen ontstaan, zeker als dit niet goed begeleid wordt.

Welzijnsproblematiek kan optreden wanneer er gekozen wordt voor een dier dat niet geschikt is voor een beoogde interventie. Door de bovengenoemde sensitiviteit in jonge dieren, zijn deze ongeschikt om in te zetten in een interventiesetting. De Raad is tevens van mening dat alleen gedomesticeerde dieren ingezet zouden moeten worden voor dierondersteunde interventies. Domesticatie is een proces waardoor een dierpopulatie over generaties heen door selectie en vermeerdering zodanig van eigenschappen en kenmerken verandert, dat dieren die deel uitmaken van deze populatie steeds meer aangepast raken aan het leven dichtbij de mens in door de mens gecreëerde en gecontroleerde omstandigheden die over generaties heen vergelijkbaar zijn. Dieren uit populaties die gedomesticeerd zijn, zijn minder sensitief en reactief dan soortgenoten die niet gedomesticeerd zijn waardoor zij in beginsel beter om kunnen gaan met een prikkelrijke omgeving (Neijenhuis & Hopster, 2018). Desalniettemin is niet elke diersoort even geschikt om daarvan gedomesticeerde exemplaren in te zetten voor dierondersteunde interventies.

Factoren die hier invloed op hebben zijn onder andere dag-nacht ritme, mensgerichtheid en behoeften met betrekking tot huisvesting/verzorging. De International Society for Animal Assisted Therapy heeft een lijst (ISAAT, 2018) opgesteld die beschrijft welke diersoorten geschikt of minder geschikt zijn om in te zetten bij AAI.

Uit de interviews is gebleken dat er soms misstanden voorkomen. Vaak door onkunde van diegene die dierondersteunde interventies beoefent. Gebrekkige kennis van gedrag en verzorging van de dieren wordt als voornaamste oorzaak genoemd van welzijnsproblematiek. Tevens kunnen misstanden ontstaan door onzorgvuldige selectie van dieren, belastende opleidingen en belastende werkzaamheden.

Verder constateert de Raad dat, nu de populariteit van dierondersteunde interventies toeneemt, er interventies worden aangeboden die niet noodzakelijk zijn. Ter illustratie: een paard wordt ingezet ten behoeve van een teambuilding opdracht, waarbij het team tracht het paard bepaalde taken uit te laten voeren. Hoewel mogelijk nuttig voor de teambuilding bestaan er alternatieven voor dit doel en is de inzet van dieren dus niet noodzakelijk.

5.3 Welzijnsrisico's mensen

Daar waar dieren en mensen samen zijn, zijn er ook risico's op incidenten. Denk hierbij bijvoorbeeld aan zoönose, bijt-, krab- en trapincidenten. In het geval van dierondersteunde interventies is het niet ongevoerd dat deze interventies plaatsvinden in een zorginstelling, schoolklas of in een ziekenhuis. Dat betekent dat er dierondersteunde interventies gedaan worden bij risicogroepen zoals ouderen, kinderen en immuun gecompromitteerde individuen. Deze mensen zijn gevoeliger voor het oplopen van zoönosen (RIVM). Zoönosen zijn infecties die van dier naar mens overgedragen kan worden. Voorbeelden van zoönose zijn ringworm, toxoplasmose, kattenkrabziekte en echinococcose. Wat het verhoogde risico is op het oplopen van een zoönose tijdens dierondersteunde interventies is onbekend.

In Nederland is er jaarlijks sprake van ongeveer 150.000 hondenbeten. Van deze 150.000 incidenten vereisen er zo'n 50.000 medische zorg voor de verwondingen bij de getroffen mensen. Van deze personen moeten er 230 worden opgenomen in het ziekenhuis. Per jaar staat het dodental ten gevolge van een bijtincident op één tot twee doden (Hondenbeten in perspectief, 2008). Kinderen hebben een verhoogd risico in een bijtincident betrokken te raken (Rezac, Resac, & Slama, 2015) (Davis et al., 2012) (Keuster, Lamoureux, & Kahn, 2006) (RDA, Hondenbeten aan de kaak gesteld, 2017). Zoals al eerdergenoemd is, worden dierondersteunde interventies veelvuldig op kinderen toegepast. Hoeveel bijtincidenten er voorkomen bij dierondersteunde therapie is onduidelijk. Cijfers over kattenkrab- of

bijtincidenten zijn er niet; idem voor bijt- en trapincidenten veroorzaakt door paarden. Tevens kunnen er allergische reacties optreden bij mensen, zeker wanneer dieren tegelijkertijd voor meerdere individuen wordt ingezet, zoals bijvoorbeeld in een klas of verzorgingstehuis (Bert et al., 2016). Kennis van zoonosen en risicomanagement rondom zoönose, bijt-, krab- en trapincidenten is noodzakelijk om het risico op incidenten zo klein mogelijk te maken.

5.4 Dierparameters/welzijnsbeoordeling

Dierenwelzijn omvat de kwaliteit van leven van een dier, zoals deze door het dier zelf wordt ervaren. Een dier ervaart een positieve staat van welzijn indien het de vrijheid heeft om normale, soorteigen gedragspatronen uit te voeren en het in staat is om adequaat te reageren op de uitdagingen die de heersende omstandigheden bieden. Een beoordeling van dierenwelzijn is complex, juist doordat deze benaderd moet worden vanuit het dier. Zoals al eerder is genoemd hanteert de Nederlandse wetgeving onder andere de zogenaamde vijf vrijheden: de dieren moeten vrij zijn van dorst, honger en onjuiste voeding; fysiek en fysiologische ongerief; pijn, verwonding en ziektes; angst en chronische stress; beperking van hun natuurlijk gedrag voor zover dit redelijkerwijs kan worden verlangd.

Professor David Mellor van de universiteit van Massey (Nieuw-Zeeland) heeft dit verder uitgebreid naar een model dat kan worden ingezet om een systematische, gestructureerde, uitgebreide en samenhangende beoordeling te kunnen vormen van dierenwelzijn (Mellor, 2017). Dit model heet 'The Five Domains Model' oftewel het Vijf Domeinen Model. De domeinen geven aan welke overkoepelende thema's van belang zijn in welzijnsbeoordelingen. De vier domeinen voeding, omgeving, gezondheid en gedrag weerspiegelen de fysieke gesteldheid en het functioneren van het dier. Elk domein kent verschillende factoren die beoordeeld kunnen worden. Onder voeding kan bijvoorbeeld gemeten worden of er adequate hoeveelheden voer en water door het dier wordt opgenomen, en of de voeding van voldoende kwaliteit is. De subjectieve ervaringen (affecties) die voortvloeien uit de eerdergenoemde domeinen komen samen in het vijfde domein: de mentale staat van het dier. Zo leidt een tekort aan voedsel tot het ervaren van honger en uiteindelijk tot een gevoel van malaise ten gevolge van ondervoeding. Het Vijf Domeinen model biedt een overzicht van pijlers die een rol spelen in het beoordelen van dierenwelzijn en duidt tevens waarom deze pijlers van belang zijn. Het legt de link tussen de meetbare variabelen naar de subjectieve ervaringen van dieren. Het Vijf Domeinen Model (Engelse versie) is te vinden in bijlage 4.

Hierbij moet worden opgemerkt dat verschillende dieren ook variërende behoeftes hebben qua voeding en omgevingsfactoren, andere ziektes ontwikkelen en ander gedrag vertonen. Honden en paarden worden het meest gebruikt voor dierondersteunde interventies, maar andere dieren zoals katten, kippen, schapen en koeien worden ook regelmatig ingezet. Deze verschillende diersoorten hebben niet alleen eigen soortspecifieke behoeftes, maar er bestaan ook individuele variaties binnen een soort. Om het welzijn van een dier te kunnen inschatten in een bepaalde context is er dus specifieke kennis nodig van de desbetreffende diersoort inclusief mogelijke variaties binnen die diersoort.

6. Conclusie

Voordat de hoofdvraag - *Wat is er nodig om dierondersteunde interventies op een verantwoorde wijze in te zetten, zodanig dat het welzijn van mens en dier gewaarborgd blijft?* - beantwoord kan worden, vraagt het gebruik van dieren ten behoeve van specifieke interventiedoeleinden een afweging tussen het nut en de noodzaak van de handeling ten opzichte van de (eventuele) inbreuk op het dierenwelzijn (RDA, Denkkader, 2018). Indien het nut en de noodzaak onvoldoende is aangetoond moet het dierenwelzijn in ieder geval geborgd blijven. Krachtens de Wet Dieren (Art. 2.1, lid 1) is het verboden zonder redelijk doel of met overschrijding van hetgeen ter bereiking van zodanig doel toelaatbaar is, bij een dier pijn of letsel te veroorzaken dan wel de gezondheid of het welzijn van het dier te benadelen. Indien nut en noodzaak van een dierondersteunde interventie duidelijk zijn, dient evenwel de kans dat de inzet van het dier leidt tot een inbreuk op diens welzijn zo klein mogelijk gehouden te worden. Dit betekent ook dat er bij dierondersteunde interventies altijd naar gestreefd wordt om de belasting van het dier te minimaliseren.

In het geval van dierondersteunde interventies is het nut en de noodzaak tevens niet voor de volledige verscheidenheid aan interventies aangetoond. Of therapie met ondersteuning van een dier nu daadwerkelijk betere resultaten geeft dan de inzet van een therapeut alleen, is vooralsnog niet hard te maken (zie paragraaf 2.2). Wel erkent de Raad dat er wellicht sprake is van een toegevoegde waarde van de inzet van dieren in interventies en signaleert dat er onderzoek gaande is om dit aan te tonen. De Raad constateert dat er weinig grip valt te krijgen op de daadwerkelijke omvang van de inbreuk op het welzijn van dieren bij de verscheidenheid aan interventies. Tevens mag in Nederland iedereen dierondersteunde interventies toepassen, los van kennis en kunde. Dit maakt het urgent het welzijn van dieren, en tevens ook dat van mensen, te beschermen. De Raad vindt dat om dierondersteunde interventies op een verantwoorde manier te in te zetten in ieder geval professionalisering van de sector een noodzaak is en doet hiertoe de volgende aanbevelingen.

7. Aanbevelingen

7.1 Aanbevelingen aan de sector ter professionalisering

Onder professionalisering verstaat de Raad het dusdanig inrichten van de sector, zodat (1) dieren niet worden ingezet voor interventies waarbij het welzijn van het dier geschaad wordt, zonder aannemelijk nut en noodzaak; (2) bij nut en noodzaak van de interventie het dierenwelzijn geborgd blijft tot waar redelijkerwijs mogelijk; (3) misstanden en onkunde voorkomen worden en (4) er transparantie bestaat over de gehanteerde werkwijzen en kwaliteitssystemen in de sector. Bij het professionaliseren van de sector kan een voorbeeld worden genomen aan de professionaliseringsaanpak van beroepsgroepen op andere zorgterreinen (bijlage 5). Hierbij ziet men de volgende gemeenschappelijke delers in het professionaliseringsproces:

- Oprichten van een beroepsvereniging;
- Ontwikkelen van gezamenlijke standpunten, zoals een reglement, statuten, beroepscode;
- Ontwikkelen van (na)scholing en erkenning opleidingen;
- Accrediteren van scholing;
- Verdere professionalisering zoals vergoeding zorgverzekering, erkenning beroep.

Het oprichten van een beroepsvereniging en het opzetten van een uniform opleidingscurriculum dienen ertoe het welzijn van dier en mens te borgen.

Waarborging welzijn

Het welzijn van mens en dier kunnen in dierondersteunde interventies op verschillende wijzen gevaar lopen. Om de risico's hierop te beperken kan de sector zelf stappen ondernemen. Allereerst is het van belang een geschikt dier te kiezen voor de beoogde interventie. Dit begint bij het inzetten van een geschikte diersoort. Dieren die gedomesticeerd zijn vertonen minder sensitiviteit en reactiviteit en hebben een verhoogde stresstolerantie, waardoor zij beter om kunnen gaan in de prikkelrijke omgeving van de mens dan niet gedomesticeerde dieren. De International Society for Animal Assisted Therapy heeft een lijst (ISAAT, 2018) opgesteld die beschrijft welke dieren geschikt of minder geschikt zijn om in te zetten bij interventies.

Het dier zal speciaal getraind moeten worden voor het uit te voeren werk. Dit vereist een gedifferentieerd opleidingstraject, passende bij de beoogde interventie. Onnodige restricties voor het dier moeten vermeden worden. Tevens is het in het belang voor beide partijen dat het karakter van het dier past bij het beoogde subject van de interventie,

zeker als dit een 24/7 combinatie betreft. Een passende combinatie zal de samenwerking vergemakkelijken. Een matchingsprocedure kan hiervoor worden ingezet.

Verder moet het dier de aanbevolen preventieve en therapeutische veterinaire zorg ontvangen. Protocollen ten aanzien van hygiëne en veiligheid verminderen de kans op zoönosen, bijt- en trapincidenten. Protocollen ten aanzien van werkbelasting kan voorkomen dat dieren oververmoeid of overprikkeld raken. Gezien de sensitiviteit en impulsiviteit van jonge (pre)-puberale dieren valt de inzet van deze dieren af te raden.

Het dierenwelzijn zou gemonitord moeten worden door de professional die betrokken is bij het dier. Zoals eerder beschreven is het beoordelen van dierenwelzijn niet rechtlijnig. Het Vijf Domeinen Model (bijlage 4) biedt parameters die hier ondersteuning voor bieden. In eerste instantie adviseert de Raad om de monitoring van het dierenwelzijn door de sector zelf te laten uitvoeren. Hierbij is het noodzakelijk dat de sector transparant is. De overheid behoort in te grijpen indien de welzijnsborging onvoldoende blijkt.

Oprichting van één beroepsvereniging

Hoewel ieder in dierondersteunde interventies een andere werkwijze kan hanteren en de activiteiten die gedaan worden zeer divers zijn, zijn er grote gemeenschappelijke delers in het spel. Denk hierbij aan dierenwelzijn, (na)scholingseisen, kwaliteit en veiligheid. Het opzetten van een beroepsvereniging kan ervoor zorgen dat de professionals zich kunnen onderscheiden van de niet professionals en kan dit kenbaar maken voor zowel cliënten als zorgverzekeraars. Binnen deze beroepsvereniging kunnen statuten en reglementen worden opgenomen waarin eisen worden gesteld aan diegene die dierondersteunde interventies toepast. De eerdergenoemde vertaalde kwaliteitsbrochure (Wolfarth, Olbrich, & Verhegge, 2017) die in veel Duitstalige gebieden gehanteerd wordt kan wellicht handvatten bieden hoe dergelijke statuten, reglementen en eisen opgesteld zouden kunnen worden. Ook kan deze brochure handvatten bieden voor verdere aanpak rondom eisen die gesteld kunnen worden aan scholing en de erkenning hiervan. Ook is de Raad van mening dat de 'White Paper' van de International Association of Human-Animal Interaction Organizations (IAHAIO, 2018) behulpzaam kan zijn bij dit proces.

De eerste stap om een beroepsvereniging te vormen is om een select aantal mensen bij elkaar te zetten met verstand van de sector. Deze mensen kunnen vervolgens na gaan denken over doelstellingen, statuten, reglementen en plan van aanpak. Hierin kunnen eisen worden gesteld betreffende de selectie en opleiding van dieren en aan de uitvoerende professionals. Verder zal er vastgesteld moeten worden welke kennis in het curriculum van een uniform onderwijslijn moet worden vastgelegd. Partijen die zich begeven op het gebied

van dierondersteunde interventies kunnen zich aansluiten bij de vereniging en gaan daarmee akkoord met het opgestelde kwaliteitssysteem. Aan dit kwaliteitssysteem zou de vereniging, eventueel in samenwerking met NGOs, een kwaliteitskeurmerk kunnen koppelen. Organisaties met een dergelijk keurmerk kunnen een professionele werkwijze inclusief het borgen van dierenwelzijn kenbaar maken in de markt van aanbieders.

(Na)scholing

Het opstellen een beroepsvereniging biedt kansen eisen te stellen aan de opleidingen die worden aangeboden in de branche. Hiervoor kan een uniform curriculum worden opgesteld. De eisen kunnen opgedeeld worden per interventietype en diersoort. We bevelen aan de mensen die interventies uitvoeren te onderwijzen in dierenwelzijn en hoe deze te beoordelen. Ook relevante kennis betreffende zoönosen, diergezondheid en hygiëne zijn noodzakelijk om de fysieke gezondheid van mens en dier te waarborgen. Kennis met betrekking tot het gedrag van dieren voorkomt onveilige en ongewenste situaties. De richtlijnen van de ISAAT/ESAAT kunnen ondersteuning bieden.

7.2 Aanbevelingen aan de ministeries LNV en VWS

Artikel 2.3 van de Wet dieren betreft het gebruik van dieren. Ondanks dat de dierondersteunde interventies praktijken behelst waarbij dieren worden ingezet ten behoeve van de mens wordt hier in de wet niet over gesproken. De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit kan de reikwijdte van het toetsingskader productiedieren uitbreiden met dieren die diensten leveren. Deze specifieke aanbeveling voor dieren die diensten leveren is reeds opgenomen in de RDA zienswijze *Toetsingskader voor Productiedieren* (2016). Bij de toetsing of een diersoort geschikt is om in te zetten voor dierondersteunde interventies kunnen eisen gesteld worden aan de opleider of begeleider, bijvoorbeeld het werken conform een keurmerk. Hierdoor kunnen voorwaarden worden gesteld aan de uitvoerders van de interventies, bijvoorbeeld dat zij aangesloten zijn bij de beroepsvereniging en een erkende opleiding hebben gevolgd. Een voorbeeld kan hierbij worden genomen aan de wetgeving betreffende assistentiedieren en therapiedieren die sinds 2015 in Oostenrijk van kracht is.

De Raad adviseert de ministers van LNV en VWS eveneens om de professionalisering van de betreffende sector te faciliteren door een gesprekstafel te organiseren voor de aanbiedende partijen. De ministeries kunnen hierbij steun bieden bij het formeren van een beroepsvereniging en een kwaliteitskeurmerk. Op deze wijze draagt de overheid bij aan de kwaliteit van aangeboden dierondersteunde interventies en goed dierhouderschap.

7.3 Aanbevelingen onderzoek

Tot op heden is het merendeel van de onderzoeken die zijn uitgevoerd gefocust op het aantonen van het positieve effect van een dierondersteunde interventie op de mens. Goed opgezet onderzoek naar de effectiviteit van dierondersteunde interventies kan inderdaad het nut van enkele therapieën en inzet van dieren aantonen. Dit is nodig om de inzet van dieren te rechtvaardigen. Dieren die worden ingezet voor doelen waarvan het nut en de noodzaak niet is aangetoond zouden geen welzijnsongemakken mogen ondervinden ten gevolge van deze activiteit. Het is dus van belang dat er geïnvesteerd wordt in dergelijke onderzoek, waarbij een zorgvuldige methodiek moet worden toegepast om de bewijslast te verhogen. In dit soort onderzoek moet er onder andere gekeken worden of speciaal getrainde dieren tijdens interventies meer bijdragen aan het welzijn van de mens dan een gezelschapsdier. Bij het laatste zijn namelijk ook de positieve effecten van de interactie en band tussen mens en dier te verwachten. Tevens kan aanvullend onderzoek naast het nut, ook de noodzaak van een interventie ondersteunen of betwisten. Zo kunnen er alternatieven onderzocht worden voor de interventies. Wanneer de ADL-hond door een robot zou kunnen worden vervangen, hoeven deze niet langer opgeleid en ingezet te worden. Als er aantoonbaar aanvullende voordelen bestaan van een hond ten opzichte van een robot, zoals affectie en interactie, kunnen deze factoren ondervangen worden door een gezelschapsdier.

Verder valt het sterk aan te bevelen uitgebreid onderzoek te doen naar het welzijn van dieren in werksituaties. Dit geldt voor zowel de assistentiedieren als de therapiedieren. Het welzijn van speciaal getrainde dieren zou vergeleken moeten worden met een vergelijkbare groep gezelschapsdieren, om in kaart te kunnen brengen wat het inzetten van deze getrainde dieren voor effect heeft op het dier zelf.

7.4 Aanbevelingen aan zorgverzekeraars en gemeenten

Wij adviseren dat zorgverzekeraars en gemeenten om het al dan niet verstrekken van vergoedingen te koppelen aan een professionele structuur in de aanbiedende sector van dierondersteunde interventies. Dierenwelzijnsborging is een criterium dat opgenomen zou moeten worden om binnen de aanvullende verzekering te kunnen vallen of vergoeding vanuit de WMO mogelijk te maken. Het voornoemde kwaliteitskeurmerk kan hier leidend zijn.

7.5 Aanbevelingen aan instellingen

Tevens adviseren we instellingen die gebruik willen maken van dieren voor dierondersteunde interventies om dit alleen te doen in samenwerking met organisaties die verbonden zijn aan het voorgestelde kwaliteitskeurmerk. Instellingen kunnen door middel

van het benaderen van dergelijke organisaties met keurmerk onverantwoorde inzet van dieren voorkomen.

8. Bronnen

- Anestis, M., Anestis, J., Zawilinski, L., Hopkins, T., & Lilienfeld, S. (2014). *Equine-Related Treatments For Mental Disorders Lack Empirical Support: A Systemic Review of Empirical Investigations*. *Journal of clinical psychology*, 1115-1132.
- Animal assisted intervention. (2016). Opgehaald van Animal Assisted Intervention International: <http://www.aai-int.org/aai/animal-assisted-intervention/>
- Barten, M., & de Boer, M. (2013). Samen op weg naar professionalisering: Een onderzoek naar mogelijke interne en-/of externe samenwerkingsverbanden om het werkveld paardencoaching te professionaliseren. Leeuwarden: VHL
- Beetz, A., Uvnäs-Moberg, K., Julius, H., & Kotrschal, K. (2012). Psychosocial and psychophysiological effects of human-animal interactions: the possible role of oxytocin. *Frontiers in Psychology*, 1-15.
- Bert, F., Gualano, M., Camussi, E., Pieve, G., Voglino, G., & Siliquini, R. (2016). Animal assisted intervention: A systemic review of benefits and risks. *European Journal of Integrative Medicine*, 695-706 (8).
- Brelsford, V. e. (2017). Animal-Assisted Interventions in the Classroom - A Systemic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 669.
- Bremhorst, A. M. (2018). Spotlight on Assistance Dogs - Legislation, Welfare and Research. *Animals*, 1-19.
- Davis, A., Schwebel, D., Morrongiello, B., Stewert, J., & Bell, M. (2012). Dog bite risk: An assessment of child temperament and child-dog interactions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 3002-3013.
- Dietz, L., Arnold, A., Goerlich-Jansson, V., & Vinke, C. (2018). The importance of early life experiences for the development of behavioural disorders in domestic dogs. *Behaviour*, 83-114.
- Fine, A. (2010). Chapter 20: Welfare considerations in therapy and assistance animals. In *Handbook on Animal-Assisted Therapy: Theoretical Foundations and Guidelines for Practice* (pp. 453-474. 2th edition). Elsevier Inc.

- Fine, A. (2010). Chapter 3: Animal-assisted interventions in mental health: definitions and theoretical foundations. In *Handbook on Animal-Assisted Therapy: Theoretical Foundations and Guidelines for Practice* (p. 34. 3th edition). Elsevier inc.
- García Pinillos, R., Appleby, M., Manteca, X., Scott-Park, F., Smith, C., & Velarde, A. (2016). One Welfare – a platform for improving human and animal welfare. *Veterinary Record*, 1-8.
- Glenk, L. (2017). Current Perspectives on Therapy Dog Welfare in Animal-Assisted Interventions. *Animals*, 1-17.
- Herzog, H. (2014). Does Animal-Assisted Therapy Really Work? - What clinical trials reveal about the effectiveness of four-legged therapists. *Psychology Today*.
- Hondenbeten in perspectief (2008). commissie van Sluijs.
- IAHAIO (2018). IAHAIO White Paper: The IAHAIO Definitions for Animal Assisted Intervention and Guidelines for Wellness of Animals Involved. International Association of Human-Animal Interaction Organisations.
- ISAAT (2018). ISAAT Species List. Opgeroepen op 29-08-2018, van <http://www.aat-isaat.org/component/jdownloads/send/1-root/310-isaat-species-list-2018>
- Keuster, T., Lamoureux, J., & Kahn, A. (2006). Epidemiology of dog bites: A Belgian experience of canine behaviour and public health concerns. *The Veterinary Journal*, 482-487.
- Kis, A., Ciobica, A., & Topál, J. (2017). The effect of oxytocin on human-directed social behaviour in dogs (*Canis familiaris*). *Hormones and Behavior*, 40–52.
- Krause-Parello, C., Sarni, S., & Padden, E. (2016). Military veterans and canine assistance for post-traumatic stress disorder: A narrative review of the literature. *Nurse Education Today*, (47) p. 43-50.
- Lockwood, R., & Arkow, P. (2016). Animal Abuse and Interpersonal Violence: The Cruelty Connection and Its Implications for Veterinary Pathology. *Veterinary Pathology*(Vol.52(5)), 910-918.

- Marino, L. (2012). Construct Validity of AnimalAssisted Therapy and Activities: How Important Is the Animals in AAT? *Anthrozoos: A Multidisciplinary Journal of The Interactions of People & Animals*, 139-151.
- Mellor, D. (2017). Operational Details of the Five Domains Model and Its Key Applications to the Assessment and Management of Animal Welfare. *Animals* 7(12), 60.
- Melson, G., P.H., K., Beck, A., & Friedman, B. (2009). Robotic Pets in Human Lives: Implications for the Human–Animal Bond and for Human Relationships with Personified Technologies. *Journal of Social Issues*, 65: 545-567.
- Neijenhuis, F., & Hopster, H. (2018). *Gedomesticeerd? Begripsomschrijving en beoordelingskader, toegepast voor het rendier en de zeboe*. Wageningen Livestock Research, Rapport 1102.
- RDA. (2016). *One Health; Een afwegingskader voor beleidsbeslissingen*. Den Haag.
- RDA. (2016). *Toetsingskader voor Productiedieren*. Den Haag.
- RDA. (2017). *Hondenbeten aan de kaak gesteld*. Den Haag.
- RDA. (2018). *Denkkader*. Den Haag.
- Rezac, P., Resac, K., & Slama, P. (2015). Human behavior preceding dog bites to the face. *The Veterinary Journal*, 284-288.
- Rietveld-Pierpers, B.; Enders-Slegers M.J. (2018). *De inzet van dieren in zorg en onderwijs*. Open Universiteit, leerstoel Antrozoölogie.
- RIVM. *Risicogroepen*. Opgehaald van <https://www.rivm.nl/ziek-door-dier/risicogroepen>
- Romer-Bartels, M. (Vol. 53(3), 2006). *Diergeneeskundig Memorandum*.
- Whitmarsh, L. (2004). The Benefits of Guide Dog Ownership. *Visual Impairment Research*, 27-42.
- Wolfarth, R., Olbrich, E., & Verhegge, T. (2017). *Kwaliteitsontwikkeling en kwaliteitswaarborging bij dierondersteunende interventies*. 67p.

9. Bijlagen

Bijlage 1: Definities en begrippen

Dierondersteunde Interventie / Animal Assisted Intervention: is een doelgerichte en gestructureerde interventie bij mensen waarbij door middel van het intentioneel inzetten van dieren getracht wordt vooruitgang te bewerkstelligen in de fysieke, sociale, emotionele of cognitieve gezondheid en/of functioneren van een persoon.

Animal Assisted Therapy (AAT): is een doelgerichte, gestructureerde en geplande therapeutische interventie ten behoeve van het fysieke, sociale, emotionele en/of cognitieve functioneren van een persoon, begeleid door een speciaal getraind en geselecteerd dier en zijn of haar professionele begeleider. Er zijn specifieke doelen voor elk individu opgesteld en het proces wordt professioneel gedocumenteerd en geëvalueerd. Een voorbeeld van AAT is de inzet van een speciaal getrainde en geselecteerde hond bij de therapie van iemand met een trauma of een depressie.

Animal Assisted Education (AAE): is een doelgerichte, geplande en gestructureerde interventie die verzorgd wordt door onderwijsprofessionals ten behoeve van het verbeteren van de sociale vaardigheden en het cognitief functioneren. De voortgang wordt gemeten en gedocumenteerd. Een voorbeeld van AAE is een leeshond met als doel verbetering van leesvaardigheid.

Animal Assisted Activity (AAA): is een geplande, informele interactie of visitatie begeleid door een mens-dier team voor motivatie-, educatie- en recreatiedoeleinden. Het is niet vereist de interventie te documenteren en te evalueren. Het meenemen van geiten of konijnen van een kinderboerderij naar een zorginstelling, zodat ouderen de dieren kunnen aaien is een vorm van AAA.

Animal Assisted coaching (AAC): is een doelgerichte, geplande en gestructureerde interventie die verzorgd wordt door een professional met een licentie als coach. De progressie wordt gemeten en gedocumenteerd. AAC wordt beoefend door coaches met expertise binnen de doelgroep waarin de coach praktiseert. De focus ligt op het ondersteunen van persoonlijke groei, inzicht en ondersteuning in groepsprocessen, op sociale vaardigheden en/of op het sociaal-emotioneel functioneren van de persoon die de interventie ontvangt.

Animal Support/Service (AS): is een ondersteuning die aangeboden wordt door professionele organisaties die dieren en hun begeleiders trainen. De dieren ondersteunen een individu met een beperking met specifieke activiteiten in het dagelijks leven zodat zij beter kunnen functioneren in de maatschappij. Deze beperkingen betreffen onder andere het zicht (blindengeleidehonden), het gehoor (signaalhonden), fysiek/mobiliteit (Algemene-Dagelijkse-Levensverrichtingen-hond), mentale problematiek (PTSS; autisme) en medische aandoeningen (diabetes; epilepsie). De assistentiedieren zijn 24/7 bij de persoon die zij ondersteunen.

One Welfare: ofwel wederzijds welzijn, is een concept dat recent in de literatuur is geïntroduceerd (García Pinillos, et al., 2016). Het concept overlapt met het One Health principe dat sinds het begin van deze eeuw meer aandacht heeft gekregen. Met One Health wordt er verwezen naar de samenhang tussen de gezondheid van mensen, dieren en het ecosysteem (RDA, One Health; Een afwegingskader voor beleidsbeslissingen, 2016). Gezondheid is echter slechts één van meerdere factoren die bepalen of een mens of dier in een staat van welzijn verkeert. Het concept One Welfare erkent dat er tussen mens, dier en milieu interacties plaatsvinden die het welzijn van voelende individuen beïnvloedt. Een hond die wordt ingezet bij therapie welke niet goed wordt verzorgd, angstig of agressief gedrag vertoont en/of lichamelijke ongemakken heeft, is in zijn welzijn aangedaan en zal het werk ten gevolge hiervan mogelijk niet goed en/of veilig uit kunnen voeren. Dit heeft weer een impact op de persoon die deze vorm van therapie zou ontvangen. Een ander voorbeeld van One Welfare is de relatie die bestaat tussen huiselijk geweld en dierenmishandeling. Lockwood en Arkow (2016) beschrijven deze relatie uitgebreid in hun rapport.

Vanuit de erkenning van deze onderlinge afhankelijkheid wordt het duidelijker dat verhoogd dierenwelzijn uiteindelijk ook kan leiden tot een verhoogd welzijn bij mensen (en andersom). One Welfare is een begrip dat inclusiever is dan One Health en helpt om zinvolle discussies te voeren met verschillende stakeholders in multidisciplinaire samenwerking.

Bijlage 2: Overzicht scholing dierondersteunde therapie

Naam school	Naam cursus/opleiding	Niveau	Duur	Dierenwelzijn	Diergezondheid	Diergedrag	Zoönose/Hygiëne
Van Hall Larenstein-Diermanagement	Specialisatie Dieren in de zorg	HBO	1 semester van een 4 jarige opleiding	Ja	Ja	Ja	Ja
Aeres Hogeschool Dronten	Minor Dier in Therapie, Training en Coaching	HBO	1 semester van een 4 jarige opleiding	Ja	?	Ja	?
Pets4care	Dog assisted coaching	MBO+/HBO	20 lesdagen	Ja	?	Ja	?
Pets4care	Kindercoach met de hond als Co-Coach	MBO+/HBO	20 lesdagen	Ja/Nee	?	Ja	?
Pets4care	Cursus Dierbegeleider	MBO/HBO	3,5 lesdagen	Ja	?	Ja	Ja
Stichting Contacthond / Martin Gaus Academie	Basiscursus hondenbegeleider AAI/DOI	MBO/HBO	4 daagse basiscursus	Ja	?	Ja	Ja
Happy Tails	Therapiehond (hond wordt ook getest)	?	2 lesdagen	?	?	?	?
Kreulsegweg	Equine Assisted Coach-Level 1	HBO	20 lesdagen	Ja	?	Ja	?
Kreulsegweg	Equine Assisted Coach-Level 2 (level 1 vereist)	HBO	16 lesdagen	Nee	Nee	Nee	Nee
Kreulsegweg	Equine Assisted Kindercoach (level 1 vereist)	HBO	16 lesdagen	Nee	Nee	Nee	Nee

Naam school	Naam cursus/opleiding	Niveau	Duur	Dieren- welzijn	Dier- gezondheid	Diergedrag	Zoönose/ Hygiëne
Nederlandse Stichting Helpen met Paarden	Opleiding Equithérapie SHP	HBO	Totale duur is 2 jaar	?	?	Ja	?
3PK kennishuis	Basisopleiding Coachen met paarden	?	12 lesdagen	?	?	?	?
Caprilli Coaching en Training	Basisopleiding Paardencoaching	MBO/HBO	5 lesdagen	?	?	?	?
Caprilli Coaching en Training	Basisopleiding 2, Systemische Paardencoaching	MBO/HBO	4 lesdagen	?	?	?	?
Caprilli Coaching en Training	Opleiding/specialisatie Paardencoaching voor Kinderen	MBO/HBO	5 lesdagen	?	?	?	?
Centrum voor Paardencoaching	Basisopleiding/post HBO leergang Cognitief Coachen met Paarden	HBO	12 maanden (merendeel wordt online gegeven)	Ja	?	Ja	?
Opleidingscentrum Dialoog tussen Mens en Paard	Dialoog Coaching met paarden	?	16 lesdagen (verdeelt over een jaar)	?	?	?	?
Europees Opleidingscentrum Paardencoaches	Opleiding tot paardencoach	HBO	104 uur (afroning in 3-7 maanden)	?	?	Ja	?

Nb: globaal overzicht, niet compleet.

Bijlage 3: Overzicht aanbieders hulphonden

	Type Hulphond							Aangesloten bij		Gecontracteerd bij				
	Buddy/PT SS	ADL	Autisme	Zicht	Gehoor	Diabetes	Epilepsie	Assistance dog inter- national	Inter- national guide dog federation	Menzis	Interpolis	Ohra	Unive	Zilveren Kruis
Stichting hulphond Nederland	X	X					X	X		X	X	X	X	X
KNGF geleidehonde n	X	X	X	X				X	X	X	X	X	X	X
Hulphondensc hool de Click	X	X						X		X	X	X	X	X
Martin Gaus geleiden- en hulphondensc hool		X		X				X	X	X	X	X	X	X
Stichting Hero	X	X		X		X					X		X	X
Stichting personal service dog		X						X		X	X	X	X	X
DCN geleidehonde n fonds				X						X	X	X	X	X
Geleidehonde nschool Herman Jansen	?		X	X					X	X	X	X	X	X

	Type Hulphond							Aangesloten bij		Gecontracteerd bij				
	Buddy/PT SS	ADL	Autisme	Zicht	Gehoor	Diabetes	Epilepsie	Assistance dog inter- national	Inter- national guide dog federation	Menzis	Interpolis	Ohra	Unive	Zilveren Kruis
Ans Labee geleidenhond en				X							X			X
Stichting Signaalhond					X			X					X	
Bultersmekke assistance dogs	X	X	X		X		X	X			X	X	X	
Hulphonden voor Autisme	?		X										X	

Nb: globaal overzicht, niet compleet.

Bijlage 4: Het vijf domeinen model

Survival-Related Factors

Situation-Related Factors

1: Nutrition		2: Environment		3: Health		4: Behaviour	
Restrictions on:	Opportunities to:	Unavoidable/imposed conditions:	Available conditions:	Presence of:	Little or no:	Exercise of 'agency' impeded by:	'Agency' exercised via:
Water intake Food intake Food quality Food variety	Drink enough water Eat enough food Eat a balanced diet Eat a variety of foods	Thermal extremes Unsuitable substrate Close confinement Atmospheric pollutants: CO ₂ , ammonia, dust, smoke Unpleasant/strong odours Light: inappropriate intensity Loud/otherwise unpleasant noise	Thermally tolerable Suitable substrate Space for freer movement Fresh air Pleasant/tolerable odours Light intensity tolerable Noise exposure acceptable	Disease: acute, chronic Injury: acute, chronic; husbandry mutilations Functional impairment: due to limb amputation; or lung, heart, vascular, kidney, neural or other problems Poisons	Disease Injury Functional impairment Poisoning	Invariant, barren environment (ambient, physical, biotic) Inescapable sensory impositions Choices markedly restricted Constraints on environment-focused activity Constraints on animal-to-animal interactive activity	Varied, novel, engaging environmental challenges Congenial sensory inputs Available engaging choices Free movement Exploration Foraging/hunting Bonding/reaffirming bonds Rearing young Playing Sexual activity Using refuges, retreat, or defensive attack Sleep/rest sufficient
Voluntary overeating Force-feeding	Eating correct quantities	Environmental monotony: ambient, physical, lighting Unpredictable events	Normal environmental variability Predictability	Obesity/leanness Poor physical fitness: muscle de-conditioning	Body condition appropriate Good fitness level	Limits on threat avoidance, escape or defensive activity Limitations on sleep/rest	

Affective Experience Domain

5: Mental State

Negative	Positive	Negative	Positive	Negative	Positive	Negative	Positive
Thirst	Wetting/quenching pleasures of drinking	<i>Forms of discomfort:</i> Thermal: chilling, overheating	<i>Forms of comfort:</i> Thermal	Breathlessness	Comfort of good health and high functional capacity	Anger, frustration	Calmness
Hunger (general)	Pleasures of different tastes/smells/textures	Physical: joint pain, skin irritation	Physical	Pain: many types		Boredom, helplessness	Engaged, in control
Hunger (salt)	Pleasure of salt taste	Physical: stiffness, muscle tension		Debility, weakness		Loneliness, isolation	Affectionate sociability
Malnutrition malaise	Masticatory pleasures	Respiratory: e.g. breathlessness	Respiratory	Sickness, malaise		Depression	Maternally rewarded
Bloated, over full	Postprandial satiety	Olfactory	Olfactory	Nausea		Sexual frustration	Excitation/playfulness
Gastrointestinal pain	Gastrointestinal comfort	Auditory: impairment, pain	Auditory	Dizziness			Sexual gratification
		Visual: glare/darkness eye strain	Visual	Physical exhaustion	Vitality of fitness	Anxiety, fearfulness, panic, anger	Secure/protected/confident
		Malaise from unnatural constancy	Variety-related comfort			Neophobia	Likes novelty
						Exhaustion	Energised/refreshed

Het vijf domeinen model als gepresenteerd door (Mellor, 2017). Binnen de 4 hoofddomeinen zijn er verschillende variabelen die tot positieve of negatieve ervaringen leiden voor het dier. Deze ervaringen komen samen in het vijfde domein: de mentale staat van het dier.

Bijlage 5: Professionalisering andere sectoren

Om te kunnen beoordelen wat er nodig is in de sector ter professionalisering, kan het nuttig zijn om te kijken hoe andere vergelijkbare sectoren dit aangepakt hebben. Het beroep van dierfysiotherapeut kan hier als voorbeeld dienen. Volgens het diergeneeskundig memorandum uit 2006 (Romer-Bartels) is het eerste bewijs voor het bestaan van het beroep dierfysiotherapeut afkomstig uit 1986. Op dat moment was het beroep van dierfysiotherapeut geen beschermd beroep en kon ieder die het wenste (geschoold of ongeschoold) hiermee aan de slag. Een themadag dierfysiotherapie werd georganiseerd en de deelnemers waren dermate enthousiast dat er gesproken werd over het oprichten van een werkgroep om het beroep verder te ontwikkelen. Deze werkgroep is er gekomen, samengesteld vanuit het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Fysiotherapie (KNGF) en de Koninklijke Maatschappij voor Diergeneeskunde (KNMvD). Gezamenlijk maakte zij afspraken over hoe zij wilden dat dierfysiotherapie beoefent zou moeten worden, maakte hier protocollen over die nageleefd werden door de leden en zij streefden uiteindelijk naar een formele erkenning van het beroep. Uiteindelijk organiseerden zij een cursus dierfysiotherapie die van start ging in 1988. De werkgroep groeide uit tot een beroepsvereniging, namelijk de Nederlandse Vereniging voor Fysiotherapie bij Dieren (NVFD) om een meer officieel karakter te krijgen. Statuten werden opgesteld, gesprekken met het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit werden gehouden over wetgeving ter bescherming van het beroep, een leerplancommissie werd benoemd, een huishoudelijk reglement werd opgesteld, nascholingen en lezingen werden georganiseerd en een PR-commissie werd opgericht om onder andere een logo te ontwerpen. Uiteindelijk heeft dit alles geleid tot een wettelijke aanpassing in de Wet op de Uitoefening van de Diergeneeskunde, Besluit Paraveterinair op 1 augustus 1992 waardoor dierfysiotherapie een beschermd beroep werd.

In een rapport van Hogeschool Van Hall Larenstein (Barten & de Boer, 2013) wordt de professionalisering van de haptotherapie en creatieve therapie beschreven. De overeenkomsten van bovenstaande voorbeelden van professionalisering zijn als volgt:

- Oprichten van een beroepsvereniging;
- Ontwikkelen van gezamenlijke standpunten, zoals een reglement, statuten, beroepscode;
- Ontwikkelen van (na)scholing en erkenning opleidingen;
- Accrediteren van scholing;
- Verdere professionalisering zoals vergoeding zorgverzekering, erkenning beroep.

Samenstelling Raad voor Dierenaangelegenheden

De Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) is een onafhankelijke raad van deskundigen die de minister van Landbouw gevraagd en ongevraagd adviseert over multidisciplinaire vraagstukken op het gebied van dierenwelzijn en diergezondheid. De RDA bestaat uit wetenschappelijke experts en praktijkdeskundigen die er op persoonlijke titel, zonder last of ruggespraak, zitting in hebben.

De concept zienswijze is ter beoordeling voorgelegd aan de gehele Raad. Deze zienswijze is daarmee een product van de hele Raad. De RDA bestond op 1 januari 2019 uit de volgende leden:

De Raad voor Dierenaangelegenheden:

Prof.dr. J.J.M. van Alphen	A. Kemps
Dr.ir. G.B.C. Backus	Dr. L.J.A. Lipman
J.P. van den Berg	Dr. F.L.B. Meijboom
W.T.A.A.G.M. van den Bergh	Drs. F.E. Rietkerk
Prof.dr. J.M. de Boer	Mr. C.W. Ripmeester
Drs. H.R. Chalmers Hoyneck van Papendrecht	Dr.ir. M.C.T. Scholten
Mr. A.G. Dijkhuis	Prof.dr. Y.H. Schukken
Dr. N. Endenburg	Ir. G.C. Six
Prof.dr.ir. J.W. Erisman	Drs. M. Slob
Drs. D. van Gennep	Prof.dr. G.R. de Snoo
Prof.dr. M.A.M. Groenen	Mr.drs. J. Staman, voorzitter
Prof.dr. S. Haring	Dr.ir. J.W.G.M. Swinkels
Prof.dr.ir. L.A. den Hartog	Drs. R.A. Tombrock
A.L. ten Have-Mellema	Prof.dr.ir. J.C.M. van Trijp
Prof.dr.ir. J.A.P. Heesterbeek	dr. H.A.P. Urlings
Drs. G. Hofstra	Dr. J.B.F. van der Valk
H. Huijbers	Drs. F.A.L.M. Verstappen
Prof.dr.ir. A. van Huis	J. van de Ven
Prof.dr.ir. B. Kemp	

Meer informatie over de Raad voor Dierenaangelegenheden vindt u op onze website: www.RDA.nl. Daar kunt u ook alle eerder uitgebrachte adviezen downloaden.